

Установа адукацыі
«Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

**НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫ КАМПАНЕНТ
У ЛІТАРАТУРНАЙ І ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЕ**

Зборнік навуковых артыкулаў

Брест
БрДУ імя А.С. Пушкіна
2017

УДК 811.161.3(082)

ББК 81(4Беи)

Н 35

*Рэкамендавана рэдакцыйна-выдавецкім саветам Установы адукацыи
«Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»*

Рэчэнзенты:

дацэнт кафедры беларускай і рускай мов УА «Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт», кандыдат філалагічных навук, дацэнт З.М. Заіка
прафесар кафедры агульнаадукацыйных дысцыплін і методык іх выкладання УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»,
доктар філалагічных навук, прафесар В.І. Сянкевіч

Рэдакцыйная камегія:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт С.Ф. Бут-Гусаім
кандыдат філалагічных навук, дацэнт Л.В. Леванцэвіч
кандыдат філалагічных навук, дацэнт М.М. Аляхновіч
кандыдат філалагічных навук, дацэнт Т.А. Кісель

Н 35   **Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялецкай мове : зб. навук. арт. / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: С. Ф. Бут-Гусаім [і інш.]. – Брэст : БрДУ, 2017. – 294 с.**
ISBN 978-985-555-743-3.

Зборнік навуковых артыкулаў складзены па матэрыялах рэгіяналы-навукова-практычнай канферэнцыі “Нацыянальна-культурны кампанент літаратурнай і дыялектнай мове”, якая адбылася ў Брэсцкім дзяржаўным ўніверсітэце імя А. С. Пушкіна 21 лютага 2017 года. Змяшчае навуковыя артыкулы па актуальных проблемах мовазнаўства, літаратуразнаўства, лінгвадыдактыкі. Матэрыялы зборніка могуць быць запатрабаваны ў тэо-і практичныя навуковых даследаванняў па анамастыцы, лінгвакультурале, лінгвапрагматыцы.

Адрасуецца навукоўцам, настаўнікам, студэнтам, усім, хто цікавіцца нацыянальнай і рэгіяльнай культурай, мовай і літаратурай.

УДК 811.161.3(082)
ББК 81(4Беи)

ISBN 978-985-555-743-3

© УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна», 2017

3. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты] : у 4 т. / Дзярж. кам. науки і культуры Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы разные]. Мінск : Белкартографія, 2013. – Т. 2. – 2013. – 1 атлас (347, [4] с.).
4. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты] : у 4 т. / Дзярж. кам. науки і культуры Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы разные]. Мінск : Белкартографія, 2016. – Т. 3. – 2016. – 1 атлас (348, [3] с.).
5. Гарады і вёскі Беларусі : энцыклапедыя у 15 т. / рэдкал.: Г. П. Панкоў (головн. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2007 – Т. 4, кн. II : Брасцкая вобласць. – 608 с. : іл.
6. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы / Р. І. Аванесаў [і інш.]. – Адд. БССР, Ін-т мовазнаўства, пад рэд. Р. І. Аванесава. – Мінск : АН БССР, 1963. – VIII, 338 к.
7. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы : уступ. арт., давед. матэматичн. да карт / Р. І. Аванесаў [і інш.]. – Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства, пад рэд. К. К. Крапіві, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : АН БССР, 1963. – 970 с.
8. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук, рэд. М. І. Талстой, Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : Навука і тэхн., 1983. – 126 с.
9. Крыўцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крыўцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.
10. Памяць: Лунінецкі раён: гісторыка-документальная хроніка гароду і Беларусі / склад. Т. В. Канапацкая. – Мінск : Беларусь, 1995. – 791 с.: іл.
11. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся Я. Р. Самуйлік. – Дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.
12. Самуйлік, Я. Р. Гаворкі Выганаўскага Палесся лінгвіст. атлас для студэнтаў філал. фак. ун-таў / Я. Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2009. – 199 с.
13. Янкоўскі, Ф. М. Гістарычна граматыка беларускай мовы : вучб. дапам. філалаг. фак. пед. ін-таў / Ф. М. Янкоўскі. – 2-е выд., вышпр. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1983. – 271 с.
14. Багданаўка [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя. – Рэжым доступу: https://be.wikipedia.org/wiki/Аграгарадок_Багданаўка#.D0.93.D1.96.D1.81.D1.82.D1.80.D1.8B.D1.8F. – Дата доступу: 14.12.2017
15. Багданаўка [Электронны рэсурс] // Звязда. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/be/news/20150430/1430341818-bagdanauka>. – Дата доступу: 14.12.2017

Т.П. Саўчук (Брэст, Брасцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна)

ЭТНАГРАФІЧНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX СТ.

З другой паловы XIX ст. пачалося свядомае вывучэнне Беларусі Расійскі ўрад пасля падаўлення паўстання 1863–1864 гг. ахвяруе значныя сродкі для дасягнення гэтай мэты, каб не дапусціць у далейшым працягненія польскага руху на Беларусі і абурнуваць непарыўную гістарычную сувязь гэтай тэрыторыі з Расіяй. Значную ролю ў вывучэнні Беларусі адыграла Паўночна-Захадніе аддзяленне Рускага геаграфічнага таварыства

(1867–1875 гг.). Былі арганізаваны навуковыя экспедыцыі ў розныя рэгіёны Беларусі, падчас якіх збираліся разнастайныя матэрыялы па гісторыі, этнаграфіі, фальклоры. Гэта заклала трывалы падмурок наукаў беларусазнаўства. З аддзяленнем актыўна супрацоўнічалі М. Дзмітрыеў, Ю. Крачкоўскі, У. Сакалоў, А. Семянтоўскі, П. Шэйн, Е. Раманаў [1, с. 279].

У канцы 1850-х – пачатку 1860-х гг. разгарнулася мэтанакіраваная работа па сістэматyzацыі і абагульненні разнастайных звестак па гісторыі, этнаграфіі, народнай гаспадарцы, традыцыйнай культуры ў заходніх губерніях Расіі. У выніку вялікай абагульняльнай працы з'явіліся на свет шматтомныя выданні пад агульной называй “Матэрыялы для геаграфіі і статыстыкі Расіі, сабраныя афіцэрамі Генеральнага штаба” Найбольш вядомая і каштоўная інфармацыя была змешчана ў кнігах, прысвечаных Гродзенскай і Мінскай губерніям (П. Баброўскі, І. Зяленскі). Яны дэталёва апісвалі геаграфічныя ўмовы, мясцовыя ландшафт, флору і фауну, шляхі зносін, гістарычнае мінулае і сацыяльны склад насельніцтва, традыцыйныя заняткі.

У 1882–1884 гг. у Магілёве была выдадзена трохтомная праца “Вопыт апісання Магілёўскай губерні ў гістарычных, фізіка-геаграфічных, этнографічных, прымесловых, сельскагаспадарчых, лясных, навучальных, медыцынскіх і статыстычных адносінах”, падрыхтаваная пад кірауніцтвам магілёўскага генерал-губернатара А. Дамбавецкага. У працы змешчана каля 500 калядных (зімовых), веснавых, летніх, вясельных і рэлігійных песень; апісаны помнікі археалогіі, архітэктуры, адметныя мясціны губерні, гісторыя значных населеных пунктаў, гульні, забабоны; прыведзены назвы лекавых раслін [2].

У Парыжы, а затым у Пецярбургу Р. Эркертам быў выдадзены першы этнографічны атлас Беларусі (1863–1864 гг.). Ён складаўся з 6 карт, якія паказвалі размешчэнне розных народаў – беларусаў, рускіх, украінцаў (усе яны паказаны пад агульной называй рускія), палякаў, літоўцаў, латышоў, яўрэяў і інш. Тэкставыя матэрыялы былі выдадзены асобнай кнігай “Погляд на гісторыю і этнографію заходніх губерніяў Расіі” (1864 г.). Аўтар дае высокую ацэнку сярэднявечнай культуры Беларусі. Этнічную тэрыторыю беларусаў ён акрэсліваў у межах ад Беластока на заходзе да Вялікіх Лук на паўночным усходзе. Зыходзячы з рэгіональных культурна-гістарычных асаблівасцей, Р. Эркерт падзяляў тэрыторыю Беларусі на трох частках: усходнюю (да Бярэзіны), заходнюю і паўднёвую-заходнюю, або Падляшша. Беларускае насельніцтва гэтых рэгіёнаў утварала адпаведна тры этнографічныя групы: сапраўдных беларусаў, заходніх беларусаў, ці чорнарусаў, і падляшан (апошніх ён лічыў найбольш апалацнанай часткай беларусаў).

У 1864 г. выйшла яшчэ адна аналагічная праца – "Атлас народанасялення Заходне-Рускага краю па веравызнаннях" А. Рымаревіч. Атлас складаўся з 10 карт, якія паказвалі геаграфію расселення беларусаў і іншых народаў. Аднак пры вызначэнні этнічнай прыналежнасці беларусаў зыходзіў у першую чаргу з веравызнання, таму значная частка беларусаў католікаў была залічана да палякаў, а праваслаўных беларусаў – да русін.

Шмат этнографічных матэрыялаў публіковалася ў перыядычных выданнях – навуковых зборніках, часопісах, газетах, "Этнографіческій сборнік", "Этнографическое обозрение", "Жыціе старына", "Історыческій вестнік" і інші.

Каштоўны краязнаўча-этнографічны нарыс "Беларуская Славянішчына з суседзямі" напісаны вядомым рускім пісьменнікам і этнографам С. Максімавым. Аўтар паказвае этнакультурнае аблічча традицый на руска-беларуска-украінскім памежжы. С. Максімаў указаў на геаграфічную адмежаванасць абодвух славянскіх народоў па водападзельным узвышшы "где берут начало реки в одном только направлении в Днепр при посредстве Десны и Сожа" Водападзел быў "сустречным пунктам" вялікарускіх палехаў і смаленскіх беларусаў. Рослаўская, Ельнінская і Смаленская паветаў. Смаленскі нарыс для С. Максімава выступаў у ролі "кореннага белорусскага горада" – главной столицы Кривичей, – Смоленска" [3, с. 442].

Паступова этнографічнае вывучэнне Беларусі пераходзіць у руку мясцовых сіл. Найбуйнейшым прадстаўніком гэтага перыяду быў I. Насовіч. Ён з'яўляўся аўтарам некалькіх значных прац па вывучэнні беларускіх песень, прымавак. Але галоўным, найбольш значным даследаваннем вучонага стаў "Словарь белорусскага наречія", над якім працаў 16 гадоў і які быў выдадзены ў Пецярбургу ў 1870 г. У слоўніку было больш за 30 тыс. слоў, дадзены іх тлумачэнні, нярэдка з прыкладамі выкарыстання ў жывой гаворцы. У ім утрымлівалася шмат этнографічных матэрыялаў. Слоўнік I. Насовіча з'яўляўся надзейным фундаментам для наступных пакаленняў айчынных даследчыкаў матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў [1, с. 280].

У 80–90-я гг XIX ст. у айчыннай этнографіі пашыралася колькасць аматараў у вывучэнні быту і культуры народа. З'яўляўся шэрф фундаментальных работ, выкананых на больш высокім навуковымя і метадычным узроўні. У гэты час заявілі пра сябе Е. Раманаў, М. Нікіфароўскі, М. Доўнап-Запольскі, М. Янчук, А. Багданович. Адчуваючы на сабе ўплыў розных навуковых тэорый і школ, усе яны імкнуліся крытычна ставіцца да іх, выпрацаўваць свой погляд на розныя аспекты этнографіі Беларусі. Прыйметны след уёй пакінуў М. Нікіфароўскі. Больш за 20 гадоў ён дапамагаў вядомаму даследчыку

І. Шэйну. У пачатку 1890-х гг. М. Нікіфароўскі выступіў з самастойнымі працамі, прысвечанымі Віцебскай губерні. Самай значнай сярод іх быў "Чаркі простонароднага жыцця-бытъя в Віцебской Белоруссии і описание предметов обихода", выдадзены ў Віцебску ў 1895 г. Гэта даследаванне па сутнасці ўпершыню дае ясную карціну матэрыяльнай культуры і вытворчай дзейнасці беларускіх сялян. Яго каштоўнасць у тым, што аналіз жыцця народа спалучаўся з паказам тых змен, якія адбыліся да канца стагоддзя. Глыбока вывучаў М. Нікіфароўскі духоўнае жыццё беларусаў, збіраў і запісваў фальклорныя творы, вывучаў брады і вераванні. Усё гэта знайшло адлюстраванне і ў шэрагу групповых прац вучонага. Больш за 200 работ, прысвечаных розным аспектам жыцця народа, напісаў Е. Раманаў. У іх адбыліся вынікі шэрагу навуковых экспедыцый, арганізаваных знакамітым этнографам. У шматлікіх артыкулах і кнігах Е. Раманаў паўстае як палымяны патрыёт, які смела выступіў супраць афіцыйнай палітыкі, што адмаўляла існаванне беларусаў як самастойнага народа.

Дастойнае месца сярод даследчыкаў Беларусі належыць і М. Янчуку, яктыёнаму члену Таварыства аматараў прыродазнаўства, антрапалогіі і этнографіі пры Маскоўскім універсітэце. У многім дзякуючы яго намаганням на старонках папулярнага часопіса "Этнографическое обозрение" з'яўлялася нямала работ беларускіх навукоўцаў.

Акрамя буйных этнографічных работ, у гэты перыяд з'яўляецца шмат невялікіх, прысвечаных апісанню асобных мясцовасцей або бакоў жыцця і культуры беларусаў. Большасць гэтих матэрыялаў была публікована на старонках "Мінскага листка" і "Губернских ведомостей". Паводле падлікаў некаторых даследчыкаў, у мясцовым і цэнтральным друку з'яўлялася больш за 500 публікаций на этнографічныя тэмы [1, с. 280–281].

Такім чынам, у другой палове XIX ст. даследчыкамі быў знайдзены, сабраны і сістэматызаваны значны этнографічны матэрыял, які змяшчаў каштоўныя і для сучаснай навукі першакрыніцы. Акрамя таго, неабходна падкрэсліць ту юную ролю, якую адыграла беларуская этнографія ў працэсе становлення беларускай нацыі, у абуджэнні нацыянальной самасвядомасці ва ўмовах татальнай русіфікатарскай палітыкі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Гісторыя Беларусі у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 2000–2011. – Т 4 : Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / М. В. Біч [і інш.]. – 519 с.
2. Дзембавецкі, А. С. Вопыт апісання Магілёўскай Губерні / А. С. Дзембавецкі. – Магілёў на Дняпры : Друк. Губерн. Праўлення, 1884. – 323 с.

3. Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом племенном, экономическом и бытовом значении. Литовское и Белорусское Полесье под общ. ред. П. П. Семенова. – 2-е изд. – Минск : Беларус. энцыкл., 1993. – 490 с.

I.U. Сацура (Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна)

З ГІСТОРЫІ ЛІЧЭБНІКА СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Парадкавыя лічэнікі гісторычна ўтварыліся шляхам далучэння прыметнікаў канчаткаў ад асноў адпаведных колькасных лічэнікаў і ўжо ў агульнаўсходнеславянскі перыяд не адрозніваліся па склонавых формах ад прыметнікаў. Падобна да прыметнікаў, яны мелі займенную і іменную формы. Аднак у далейшым развіцці ўжыванне кароткіх форм абмяжоўваецца, і ў сучаснай беларускай мове яны зніклі.

Першы з парадкавых лічэнікаў у старабеларускай мове ўтварыўся ад суплетьўнай асновы *перв-* шляхам далучэння родавых канчаткаў. Ранім з тым, пачынаючы з XV ст., у помніках беларускай пісьменнасці фіксуешся парадкавы лічэнік, які паходзіць ад былога прыметніка вышэйшай ступені *първъшій*. Яго спрошчаны варыяント без *-в-* уласців старабеларускаму перакладу “Гісторыі аб Атыле”, хоць тут зрынты адзначаюцца і склонавыя формы лічэніка *первый*: *которы* *нынѣ нароженъ божаго четыриста пѣши* [1, с. 207]; *пѣша* *непрыялѣскамъ егъ* *преломена* [1, с. 151]; *и* *зложыши зъ сене* *пѣшэ шкрунъ* *ноє прырождѣ* *8да* *сѧ до скро* *нѣшы* [1, с. 123]; *и* *умыслили первѣ* *8мерети* *нижні ... славу* *першаго* *своего* *мужъства* *зэльжы* [1, с. 113]; *року* *и* *нароженьемъ сына божаго четыри* *перваго* *шбрали королемъ Атылю* [1, с. 117]. Гэтыя тры формы – *первый*, *першій* – паралельна ўжываліся на працягу старабеларускага перыяду, усе яны сустракаюцца нават у адных і тых помніках. Сучасная літаратурная мова захоўвае толькі форму *першы*.

Парадкавы лічэнік, які адпавядаў колькаснаму у агульнаўсходнеславянскай мове ўтвараўся ад дзвюх суплетьўных *втор-* і *друг-*. Абодва варыянты ўжываліся ў старабеларускай мове да XVIII ст. У далейшым захавалася толькі форма *другі*. Адзінай іншай ў старабеларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле: *Друго* *пото* *ана водле* *своего* *звычаю* *школо* *мѣста* *е* *дніль* [1, с. 191]; *А са* *Атылия* *постанови* *на* *четырох* *мѣстцахъ* *по* *воды*, *шднукъ* *Кольне* *другую* *въ* *Бдоре* *мѣстѣ* *да* *ма* *скомъ* [1, с. 179]; *другою* *броню* *мѣста* *выеха* [1, с. 161]; *други* *плачучы ... такъ* *мовилі* [1, с. 163]; *дѣти* *свои* *еще* *голые* *шдно* *по* *друго* *до* *трыснагу...* *носілі* [1, с. 191].

Папоў А.С. Лексічныя сродкі стварэння выразнасці ў публіцыстычным тэксце брэсцкіх газет	175
Перход О.Б. Прагматонімы Брестчыны: структурны аспект (на матэрыале наіменаваній непродовольственных товаров).....	179
Піавар К.С. Нацыянальна-культурная адметнасць мастацкага канцэпту <i>мова</i> ў парадайным аспекце	184
Райчук Л.А. Лексемы-характарыстыкі особы ў гаворках Піншчыны і Століншчыны	188
Романович П.С. Особенности традиций и диалектного языка жителей деревни Мотоль Ивановского района	191
Рыжкович А.Ч. Темпоральные предложно-падежные синтаксемы в языке региональных средств массовой информации.....	194
Самуйлік Я.Р. Гаворка вёскі Багданаўка Лунінецкага раёна: гісторыя і сучаснасць	198
Саўчук Т.П. Этнографічныя даследаванні на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX ст.	204
Сацута І.У. З гісторыі лічэбніка старабеларускай мовы	208
Сенькавец У.А. З дыялектнага слоўніка вёскі Белавуша Столінскага раёна	211
Сінкевіч Т.І. Социокультурные особенности номинации озер Витебщины	216
Скибицкая Л.В. Жанровая парадигма современной художественно-публицистической прозы	220
Слесарева Т.П. Деминутывы в стихотворениях Владимира Короткевича	224
Смаль В.М. Фарміраванне выразнасці маўлення дзяцей дашкольнага ўзросту	227
Солахаў А.В. Словатворчасць Яўгеніі Янішчыц.....	232
Стаднік А.С. Стилістичны компонент в семантыцы конотативно маркованих діеслів.....	240
Струг В.І. Культурна-гістарычная спецыфіка анамастыкону гістарычнай прозы і навукова-папулярнай літаратуры Зінаіды Дудзюк.....	244
Siankevich V.I. Мова як дзейнасць	247
Сянкевіч С.А. Лексіка-фразеалагічныя адметнасці рэкламнага тэксту	252
Умец С.И. Культурное развитие Каменецкого района в 1945–1960 гг.	255
Chmielak D. Мотив традиционной кухни в паремиях русского и польского языков	259
Чагайда Ю.М. Камунікатыўны аспект даследавання непрэдыкатыўных намінацый персанажаў (на матэрыяле аповесці Васіля Быкава “Сотнікаў”)).....	263